

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М.П.ДРАГОМАНОВА**

ПРОХОРЕНКО ОКСАНА АНАТОЛІВНА

УДК 94 (477) “II пол. 40/ I пол. 5019”: 378.12 (043)

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ 50-Х РР. ХХ СТ.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України другої
половини ХХ ст.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Удод Олександр Андрійович,
Видавництво “Генеза”,
головний редактор;

кандидат історичних наук,
Ісайкіна Олена Дмитрівна,
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди”, викладач кафедри економіки
підприємства і підприємництва.

Захист відбудеться “18” квітня 2008 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 14 ” березня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В Україні нині спостерігається зростання ролі інтелектуальної праці, інноваційних технологій, посилення євроінтеграційних процесів у культурно-освітньому та науково-технічному середовищі. З цього погляду важливе місце в українській історії посідає післявоєнний період, протягом якого на долю вітчизняних професорсько-викладацьких кадрів випала особлива роль у відновленні вищої школи та відродженні інтелектуального потенціалу УРСР.

Новітні тенденції розвитку історичної науки на сучасному етапі пов'язані зі зростанням уваги до повсякденної історії, що цілком відповідає сучасним завданням розвитку історичних знань.

Вивчення життя та діяльності професорсько-викладацьких кадрів має важливе значення для удосконалення підготовки нової генерації спеціалістів, раціонального розподілу інтелектуальних сил у соціально-економічній, науковій та культурній сферах життя суспільства. Науково-історичний аналіз повсякденного життя викладачів вищих навчальних закладів, його особливостей, визначення позитивних рис та вад дадуть змогу більш глибоко осмислити реформаційні процеси, що відбуваються в нашій країні в галузі вищої освіти сьогодні, використати досвід попередніх поколінь, залучивши його найкращі здобутки. Висвітлення повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції дає можливість відтворити реальну картину суспільно-політичного життя досліджуваного періоду, позбутись ідеологічних упереджень, переосмислити історію України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст.

Актуальність дослідження посилюється також через відсутність спеціальної праці з історії повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції у перше післявоєнне десятиліття, яка б розглядала її в контексті тогочасного суспільного життя країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у рамках наукового напрямку “Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти”, що розробляється у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова та відповідно до науково-дослідницької тематики кафедри історії та етнополітики Інституту української філології. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова 23 червня 2005 р., протокол № 10.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі узагальнення і всебічного аналізу архівних джерел, опублікованих матеріалів та наукового доробку попередників відтворити повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. Відповідно до мети автор поставила перед собою такі **завдання**:

– з'ясувати ступінь вивчення проблеми, узагальнити історіографічний доробок та оцінити джерельну базу;

– дослідити динаміку кількісно-якісних та соціально-демографічних характеристик науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.;

– відтворити соціально-матеріальні умови життя професорсько-викладацьких кадрів;

– висвітлити суспільно-політичні умови науково-педагогічної праці професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів;

– проаналізувати морально-психологічний стан та настрої науково-педагогічних кадрів в умовах політико-адміністративного тиску.

Об’єктом дослідження є науково-педагогічна інтелігенція України.

Предметом дослідження є повсякденне життя професорсько-викладацьких кадрів вищих навчальних закладів України в 1945–1955 рр., динаміка їх кількісно-якісних показників, соціально-побутове становище, умови праці, морально-психологічний стан.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період другої половини 40-х рр. ХХ ст., коли після Другої світової війни активізувався процес відбудови вищої школи та налагодження мирного життя, що значним чином змінило умови життєдіяльності науково-педагогічної інтелігенції, до середини 50-х рр. ХХ ст., коли розгорнулися складні та суперечливі процеси реформування суспільно-політичної складової освітянської сфери. Однак, іноді автор свідомо виходить за визначені хронологічні рамки з метою встановлення причинно-наслідкових зв’язків певних явищ або процесів.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Української РСР відповідно до адміністративно-територіального поділу в досліджуваній період. Використання у роботі назви “Україна” стосується території УРСР у складі СРСР. Проте, основну увагу зосереджено на східних, південних та північних областях України, оскільки повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції етнічних західних територій, які ввійшли до складу УРСР в довоєнний чи післявоєнний період, мало свої особливості та суттєві відмінності, що заслуговують на окреме дисертаційне дослідження.

Методологічна основа дисертації обумовлена сучасною методологією соціально-гуманітарного наукового пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах об’єктивності, історизму, системності і комплексності, розвитку та плюралізму. Для їх реалізації були використані методи: конкретно-пошуковий (аналіз та систематизація джерел з проблеми), проблемно-хронологічний (розподіл широкої теми дослідження на окремі відносно вузькі проблеми), історико-порівняльний (виокремлення характерних рис становища професорсько-викладацьких кадрів у повоєнний і сучасний періоди), статистичний та математичний (з’ясування динаміки кількісно-якісних характеристик науково-педагогічної інтелігенції), методи соціальної та історичної психології (аналіз морально-психологічного стану викладачів), психоаналітичний (виявлення впливу політико-адміністративного тиску на настрої педагогів), методи соціальної

демографії (дослідження соціальної структури професорсько-викладацьких кадрів та змін у ній у повоєнний період внаслідок Другої світової війни).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першою спробою комплексного дослідження основних аспектів повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст., яке здійснено на основі використання широкої джерельної бази та нових методологічних підходів. Максимально повно подано історіографічний аналіз теми, який підтвердив відсутність її цілісного дослідження. Здійснено комплексний аналіз динаміки кількісно-якісних показників науково-педагогічної інтелігенції, розкрито вплив і наслідки Другої світової війни на зміни в складі професорсько-викладацького загалу. Введено до наукового обігу дані про фактичний рівень матеріально-побутового забезпечення, умови науково-педагогічної праці педагогів. З'ясовано, що викладачі відчували брак більшості життєво необхідних товарів. Вперше здійснено аналіз впливу політико-ідеологічних кампаній на настрої професорсько-викладацьких кадрів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ). З'ясовано, що в період 1945-х – 1955-х рр. вони справили негативний вплив на морально-психологічний стан і соціальні почуття педагогів вищої школи.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її фактичний матеріал, положення, узагальнення та висновки можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історії та історіографії України, з історії української інтелігенції, науки і культури, навчальних курсів для вищої школи, лекцій, спеціальних розробок у галузі освітньої політики держави; для роботи серед широкого громадського загалу. Рекомендації автора можуть сприяти формуванню загальних засад політики державних і громадських інституцій щодо створення належних соціально-побутових умов життя та діяльності науково-педагогічної інтелігенції, ліквідації наслідків політико-адміністративного тиску радянського періоду, що сприятиме розвитку освіти та науки в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані автором у формі повідомлень, виголошених на IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених “Шевченківська весна” (Київ, 2006), на V Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених “Шевченківська весна” (Київ, 2007), на 59-й конференції молодих учених “Каразінські читання” (Харків, 2006), на ХХІV краєзнавчій конференції молодих вчених (Харків, 2006), на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2004–2008 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 5 публікаціях, вміщених у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації обумовлена змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації – 265 сторінок, основного тексту – 191 сторінка, список використаних джерел та літератури – 86 сторінок (750 найменувань), додатки складають 12 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано предмет і об'єкт наукового пошуку, визначено хронологічні рамки та територіальні межі, мету й завдання, методологічну базу дослідження, вказано на наукову новизну, практичне значення дисертації та апробацію одержаних результатів.

У першому розділі “Історіографія, джерельна база та методологія дослідження” проаналізовано стан наукової розробки та джерельної бази теми, окреслено методологічні основи дослідження. У процесі накопичення матеріалу з досліджуваної проблеми в історіографії автор виділяє кілька умовних періодів. До першого слід віднести праці науковців радянського періоду, до другого – вітчизняні публікації, що побачили світ після 1990 р., до третього – праці істориків Росії та інших зарубіжних дослідників.

Праці радянської історіографії рясніли такими стандартними схемами: економічний розвиток, політичне життя, культура, зовнішня політика. Більшість узагальнюючих праць першого періоду розглядали питання, пов'язані з життєдіяльністю професорсько-викладацьких кадрів лише в контексті діяльності вищої школи та розвитку вищої освіти УРСР, поза увагою залишалась інформація неофіційного повсякденного характеру¹. Як вартісні слід відзначити дослідження К.Галкіна, І.Пучкова і Г.Попова, А.Синецького, Є.Чуткерашвілі².

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. офіційний розрив з політикою сталінізму дав поштовх до розширення тематики історичних досліджень. Питання політичної позиції науково-педагогічних кадрів України, методи їх залучення до співробітництва з радянською владою проаналізовані у працях А.Бондар і Ю.Курносова³. З 70-х рр. ХХ ст. зріс інтерес радянської соціології до проблем повсякденного життя суспільства. Однією з перших спроб дослідити повсякденні аспекти життя народу були дослідження Л.Гордона та Е.Клопова⁴.

Головна увага радянських істориків була прикута до кількісних показників професорсько-викладацьких кадрів, натомість питання матеріально-побутового характеру, духовних орієнтирів викладачів ВНЗ оминались увагою. Професорсько-

¹ *Высшая школа СРСР за 50 лет (1917-1967) / Под ред. Елютина В.П. – М., 1967. – 272 с.; Вища школа Української РСР за 50 років. [Історичний нарис]. У 2-х частинах (1917–1967 рр.). – К., 1968. – Ч.2 (1945–1967 рр.). – 1968. – 539 с.*

² *Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы. – М., 1950. – 185 с.; Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – М., 1958. – 176 с.; Чуткерашвили Е.В. Развитие высшего образования в СССР. – М., 1961. – 357 с.; Чуткерашвили Е.В. Кадры для науки (Специалисты высшей квалификации в СССР и капиталистических странах). – М., 1968. – 358 с.; Пучков И.С., Попов Г.А. Социально-демографическая характеристика научных кадров. – М., 1976. – 79 с.*

³ *Курносов Ю., Бондар А. У навчання та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в УРСР. – К., 1964. – 343 с.*

⁴ *Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было? Размышления о предпосылках того, что случилось с нами в 30 – 40-е годы. – М., 1989. – 319 с.*

викладацькі кадри здебільшого сприймалася як об'єкт партійного впливу, а не самодостатній суб'єкт історичного процесу.

Історіографічний процес другого періоду ознаменувався появою перших фундаментальних робіт, автори яких намагалися об'єктивно і неупереджено осмислити складові системи радянського тоталітаризму, вплив сталінізму на українське суспільство, розкрити складні сторінки вітчизняної історії післявоєнного періоду. До ґрунтовних праць слід віднести монографії В.Барана, В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького, Ю.Шаповала⁵. Автори звертають увагу на морально-психологічні наслідки та зміни у суспільній свідомості народу, визначають ідеологічні механізми впливу тоталітаризму на стан суспільства під час проведення сталінських “перетворень”. Серед узагальнюючих праць, що проливають світло на проблему впливу на інтелігенцію терору і тероризму в Україні та їх осмислення, потрібно виділити колективну роботу “Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси”⁶. Названі праці справили значний вплив на наукове розуміння суті тоталітаризму в Україні.

Значний внесок у з'ясування становища західноукраїнської науково-педагогічної інтелігенції зробили Т.Марусик, О.Рубльов, Ю.Черченко, Б.Ярош⁷. Для них характерний критичний підхід, який відображає суперечливість та болісність процесу входження західних областей України у радянську суспільно-політичну систему, що корінним чином позначилося на долі місцевих професорсько-викладацьких кадрів.

Сучасні тенденції в історичній науці вимагають вироблення нових теоретичних і методологічних підходів щодо вивчення історичних процесів, історія повсякденності стає предметом наукових зацікавлень все ширшого кола вітчизняних дослідників. Автором ряду фундаментальних досліджень з методології та історіографії повсякденної історії є О.Удод.⁸ Зокрема, автор у своїх роботах звертає увагу не тільки на матеріальні складові повсякденної історії. Суттєвим внеском в історичну науку є розробка ним нових підходів і методів у дослідженні духовних аспектів повсякденності.

⁵ Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – 344 с.; Шаповал Ю. Людина і система (штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – 272 с.; Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 –ті роки): Видання “Україна крізь віки”. – В 15 т. – Т.13. – К., 1999. – 302 с.

⁶ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси./ Відповід. ред. В.А.Смолій. – К., 2002. – 952 с.

⁷ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина / Інститут історії України АН Української РСР. Препр. №7 (19). – К., 1990. – 58 с.; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20-50-ті роки ХХ ст. – К., 1994. – 350 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття. Історико-політичний аспект. – Луцьк, 1995. – 171 с.; Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.). – Чернівці, 2002. – 463 с.

⁸ Удод О.А. Історія і духовність. – К., 1999. – 148 с.; Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства //Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Ю.Ю.Кондуфора. В 2-х тт. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Т.2. – С. 286-313.

Умовам життя та побуту населення України під час Другої світової війни присвячена колективна праця І.Дробота, В.Кучера, А.Слюсаренка, П.Чернеги⁹. Помітним явищем у висвітленні ряду аспектів повсякденного життя та матеріально-побутового забезпечення населення післявоєнного періоду стали дослідження Т.Вронської, О.Ісайкіної, Л.Ковпак, О.Лисенко¹⁰.

Заслужують на увагу низка дисертаційних досліджень, однак значна їх частина територіально або хронологічно обмежена. Суспільні настрої та морально-психологічний стан населення в повоєнний період досліджували у своїх працях В.Кононенко та А.Корнейко¹¹. Р.Попп у дисертаційній роботі розкрила різні аспекти повсякденного життя професорсько-викладацьких кадрів Львова в 1944-1953 рр., а М.Герасимова дослідила матеріально-побутове становище та суспільні настрої населення Донбасу.¹²

На сьогодні зростає інтерес до історії повсякденності. Значний резонанс та зацікавлення цей напрям викликав у Росії. Особливий інтерес становлять праці та статті О.Зубкової¹³. Варто відзначити інформативність праць, що стосуються методології, особливостей підходів та завдань у дослідженні повсякденної історії Н.Козлової, А.Кур'ятовича та Н.Пушкарьової¹⁴. У дисертації використані роботи західних дослідників, пов'язані з дослідженням становища населення в післявоєнний період¹⁵.

⁹ Дробот І.І., Кучер В.І., Слюсаренко А.Г., Чернега П.М. Український народ у другій світовій війні: Навч. посібник / Національний педагогічний ун-т ім. М.Драгоманова. – К., 1998. – 238 с.

¹⁰ Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1995. – 83 с.; Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К., 1998. – 391 с.; Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). – К., 2003. – 249 с.; Ісайкіна О. Житлові умови міського населення в повоєнний період (1945–1955) // Україна ХХ ст.: культура. ідеологія. політика. Зб.ст. – Вип.8. – К., 2005. – С. 207–212.

¹¹ Корнейко А.О. Суспільно-політичний розвиток України в 1953 – 1964 рр. (на матеріалах західних областей): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1999. – 173 с.; Кононенко В.В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Вінниця, 2004. – 231 с.

¹² Попп Р. Інтелігенція Львова в 1944-1953 роках (історико-соціологічний аспект): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2003. – 18 с.; Герасимова М. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2007. – 20 с.

¹³ Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945-1964. – М., 1993. – 198 с.; Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. – М., 2000. – 229 с.

¹⁴ Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи: голоса из хора. – М., 1996. – 215 с.; Курьятович А.В. История повседневности: особенности подхода, цели и методы // История в XXI веке: историко-антропологический подход в преподавании и изучении истории человечества: Материалы международной интернет-конференции. – М., 2001. – С. 35 – 44; Пушкарева Н.Л. "История повседневности" и "История частной жизни": содержание и соотношение понятий. // Социальная история. Ежегодник. – 2004. – М., 2005. – С. 93 – 112.

¹⁵ Conquest R. The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. – New-York, 1968. – 663 p.; Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М., 1992. – 93 с.; Арндт Х. Истоки тоталитаризма. – М., 1996. – 672 с.; Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: открытые спирали молчания. – М., 1996. – 351 с.; Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917–1991. – Смоленск, 2001. – 496 с.

Аналіз історіографії засвідчує, що проблема повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст. залишилася фактично не дослідженою. Вона не розроблена ні в дисертаційному, ні в монографічному вимірах, чим і привернула увагу автора.

Джерельна база дослідження представлена комплексом документів і матеріалів, які можна поділити на кілька груп: 1) архівні матеріали; 2) збірники документів і матеріалів; 3) статистичні довідники; 4) періодичні видання 1940–1950-х рр.; 5) мемуарна література. Основу джерельної бази дисертаційного дослідження складають головним чином архівні документи і матеріали. Важливі матеріали з даної теми зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву м. Києва (ДАК), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДАСБУ). Значна частина з них запроваджується у науковий обіг вперше.

Ряд цінних матеріалів містять архівні фонди ЦДАВО України. Щорічні звіти ВНЗ про проведену роботу, інформація про забезпечення викладачів УРСР заробітною платою та пенсією, матеріали про організацію та роботу кафедр, витяги з протоколів засідань наукових кафедр, статистичні звіти про кадрове забезпечення ВНЗ зберігаються у фонді Міністерства освіти Української РСР (фонд 166), у фонді Міністерства вищої освіти Української РСР (фонд 4621) та у фонді Головного управління навчальних закладів Міністерства культури Української РСР (фонд 4849). Матеріали фонду Управління справами Ради народних комісарів Української РСР (фонд р-2) дозволяють проаналізувати питання фінансового забезпечення професорсько-викладацьких кадрів, матеріально-технічної бази ВНЗ, що дало змогу визначити умови науково-педагогічної праці викладачів ВНЗ у досліджуваній період. Значний фактичний матеріал виявлено у фонді Міністерства державного контролю (фонд р-539), зокрема, найбільшу цінність становлять матеріали головного контролю в Міністерствах освіти УРСР і Академії наук УРСР, комунального господарства, охорони здоров'я та соціального забезпечення УРСР.

Велику кількість матеріалів з досліджуваної теми вдалося відшукати в архівних фондах ЦДАГО України. Важливі матеріали для висвітлення теми дисертації знаходяться у фонді ЦК Комуністичної партії України (фонд 1, описи 23, 24, 30, 41, 70, 71). Зокрема до малодослідженого архівного джерела належить відділ листів особового сектора ЦК КП(б)У (опис 41). Велику цінність становлять статистичні дані, довідки та листи управління у справах вищої школи при Раді міністрів УРСР, інформації обкомів КП(б)У, доповідні записки відділу науки і культури ЦК КПУ, матеріали обласних та міських управлінь освіти про науково-дослідну роботу ВНЗ, рішення вчених рад з основної діяльності ВНЗ, інформації про результати укомплектування ВНЗ професорсько-викладацькими кадрами, матеріали щодо матеріально-побутового забезпечення викладачів, інформаційні записки про настрої інтелігенції, листи, що надходили від педагогів тощо.

У фондах ДАК зберігається поточна документація ВНЗ м. Києва, яка дає можливість детально ознайомитися з їх внутрішнім життям, розпорядженнями та

наказами з навчальної, наукової та методичної роботи, фінансовим станом, науково-педагогічною діяльністю професорсько-викладацького складу. Цінними документами виявилися особові справи науково-педагогічної інтелігенції, заяви викладачів до різних інстанцій та установ, в яких досить чітко простежується морально-психологічний стан: страх, відчай, радість, розчарування тощо.

У ГДАСБУ опрацьовані оригінальні листи та заяви від науково-педагогічної інтелігенції, вилучені підрозділом політичного контролю, які стосуються науково-педагогічної діяльності, політичних настроїв, морально-психологічного стану професорсько-викладацького складу ВНЗ України тощо.

У дисертації використаний масив опублікованих джерел. Це насамперед, збірники документів і матеріалів¹⁶. Цінна інформація почерпнута з низки статистичних збірників. Для більш повного і детального відтворення повсякденного життя викладачів ВНЗ УРСР автором було залучено мемуарну літературу, передусім спогади представників науково-педагогічної інтелігенції¹⁷. Вагомою джерельною базою для висвітлення проблеми стала періодика 1945–1955-х рр. (газети “Правда України”, “За радянські кадри”, “За радянську науку”, “За сталінські кадри”, “Київська правда”, “Сталінські кадри”).

Таким чином, залучена джерельна база дає можливість дослідити динаміку кількісно-якісних показників науково-педагогічної інтелігенції, рівень і якість життя професорсько-викладацьких кадрів – матеріально-побутове забезпечення, житлові умови, умови науково-педагогічної праці; зміни в політичних настроях науково-педагогічної інтелігенції: наслідки ідеологічних кампаній для професорсько-викладацьких кадрів, морально-психологічний стан педагогів.

У другому розділі “Динаміка кількісно-якісних показників науково-педагогічної інтелігенції” проаналізовано соціально-демографічні наслідки Другої світової війни та її вплив на зміни в складі професорсько-викладацького загалу УРСР, виявлено динаміку кількісно-якісних показників професорсько-викладацьких кадрів у перше післявоєнне десятиліття.

У роботі доведено, що обставини, які склалися напередодні, під час та одразу після закінчення Другої світової війни призвели до значних втрат серед науково-педагогічної інтелігенції УРСР. За воєнні роки у складі професорсько-викладацьких колективів відбулися серйозні кількісні і якісні деформації. Процес повернення професорсько-викладацького складу ВНЗ на довоєнні місця роботи не був належним чином організований, проходив у складних умовах повоєнної розрухи, що

¹⁶ *Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции.* / Под ред. Л.И. Карпова и В.А. Северцова. – М., 1957. – 656с.; *Научные кадры в СССР. Сборник документов и справочных материалов.* / Под. ред. акад. А.В.Топчиева. – М., 1959. – 303 с.; *Культурне будівництво в Українській РСР. 1941-1950. Збірник документів і матеріалів* / Упор. Бичкова А.Г., Даниленко В.М., Луговський О.Г. – К., 1989. – 574 с.; *Советская повседневность и массовое сознание. 1939-1945 гг.: Сборник документов.* – М., 2003. – 470 с

¹⁷ *Нечиталюк М.* “Честь праці” Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів, 2000. – 424 с.; *Палладін О.В.* Спомини сучасників. – К., 1995. – 169 с.; *Патон Е.О.* Воспоминания. – К., 1955. – 324 с.; *Рибалка І.К.* Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х., 1999. – 200 с.

ускладнювало поповнення ВНЗ УРСР педагогами. У перші післявоєнні роки забезпеченість професорсько-викладацькими кадрами ВНЗ становила 81,5%, згідно зі штатними формулярами, які були встановлені на той час. Потрібно відзначити незадовільний стан забезпечення викладачів за рівнем кваліфікації: професори становили 56%, доценти і кандидати наук – 57,8% від встановленої кількості за штатом.

Брак науково-педагогічних кадрів спонукав залучати до викладацької роботи педагогів, які поєднували основне місце роботи з додатковим. Однак після 1946 р. розпочалася боротьба з сумісництвом, яка супроводжувалась великою кількістю перевірок штатного складу ВНЗ УРСР. Вже в 1948 р. кількість науково-педагогічних кадрів, які поєднували роботу у ВНЗ, зменшилась більш ніж у 2 рази.

Аналіз кількісно-якісного складу науково-педагогічної інтелігенції протягом першого післявоєнного десятиріччя засвідчує його збільшення на 41%. У досліджуваній період, попри поступове збільшення кількості наукових працівників, проблема забезпечення ВНЗ України викладачами з вченими ступенями кандидата і доктора наук залишалась невирішеною. Потрібно відмітити, що ВНЗ союзного підпорядкування були краще забезпечені професорсько-викладацькими кадрами, ніж республіканського, в них значно більше працювало науковців з вченими ступенями і званнями.

Розглядаючи питання соціально-демографічних характеристик професорсько-викладацьких кадрів ВНЗ (професійна структура, національність, стать, вік), потрібно відзначити збільшення чисельності педагогів інженерно-технічного профілю. Серед представників різних національностей найбільшу частку склали викладачі російської (64,4%) та української (9,7%) національностей. У середовищі науково-педагогічної інтелігенції спостерігалось збільшення частки викладачів жіночої статі, а також збільшення частки молодих за віком вчених, більша частина яких, як правило, не мали вчених ступенів і звань. У складі висококваліфікованих педагогічних кадрів з вченими ступенями та званнями переважали люди пенсійного віку.

У третьому розділі **“Рівень і якість життя професорсько-викладацьких кадрів”** висвітлено матеріально-побутове забезпечення професорсько-викладацького загалу, житлові умови та умови науково-педагогічної праці.

У дисертації наведено дані про фактичний рівень заробітної плати і купівельної спроможності педагогів. З'ясовано, що винагорода за науково-педагогічну працю професорсько-викладацьких кадрів протягом 1945–1955 рр. зростала, однак вона не давала можливостей для забезпечення реальних потреб. Пенсійне забезпечення не створювало нормальних матеріально-побутових умов життя. Більшість представників науково-педагогічної інтелігенції продовжувала працювати після досягнення пенсійного віку.

Значну увагу приділено забезпеченню науково-педагогічної інтелігенції продуктивними та промисловими товарами. Доведено, що дефіцит якісних товарів масового споживання й недовіки в організації торгівлі, сфери послуг та громадського харчування відбивалися на добробуті, зручностях, комфорті, і, зрештою, на настроях

професорсько-викладацьких кадрів, їх педагогічній і науковій активності. Карткова система, яка діяла в Україні до 1947 р., не забезпечувала повноцінного харчування професорсько-викладацьких кадрів. За карткою викладач ВНЗ отримував щомісяця на одну особу: м'яса – 180 грамів, жиру й цукру – по 400 грамів, круп і макаронних виробів – 1 кг 200 грамів і 600 грамів хліба щодня. Ці продукти не вирішували проблеми скрутного матеріального становища, але певним чином підтримували прожитковий мінімум. Продукти видавали лише на одну особу і не враховували родинного стану працівників ВНЗ. Виявлено, що непоодинокими були перебої в постачанні продуктів за картками.

Додатковим джерелом для забезпечення харчування були базари і комерційні магазини, які торгували продуктами за підвищеними цінами. Зважаючи на те, що в післявоєнні роки в магазинах частими були перебої з продуктами харчування, більшість представників професорсько-викладацького складу мали індивідуальні городи. Важливим заходом щодо зміцнення матеріально-побутової бази науково-педагогічної інтелігенції була організація підсобних господарств при ВНЗ, основною метою яких була заготівля продуктів харчування для ідалень ВНЗ.

Матеріально-побутове становище науково-педагогічної інтелігенції з часом поліпшувалося, але занадто повільно. У документах післявоєнної доби простежується тенденція незадовільного забезпечення промисловими товарами науково-педагогічної інтелігенції. Існували перебої з одягом та взуттям. Особливе значення для педагогів мала діяльність пралень, майстерень з ремонту одягу та взуття, перукарень тощо, які функціонували при найбільших ВНЗ України і обслуговували викладачів цих закладів. Виявлено, що науково-педагогічна інтелігенція обслуговувалась у районних міських медичних закладах на загальних умовах. Поряд з цим у наданні медичних послуг для професорсько-викладацьких колективів республіки пріоритет надавався викладачам залежно від вченого ступеня, звання та посади.

Особливо гостро для науково-педагогічної інтелігенції у досліджуваній період стояла житлова проблема. Частина професорсько-викладацьких кадрів після закінчення війни залишилась на вулиці, зіткнувшись з неправовими діями квартирних відділів. Педагогам та їх сім'ям доводилось шукати притулку в родичів, жити на горищах, оселятися в аудиторіях, лабораторіях та інших приміщеннях ВНЗ, які не були пристосовані для нормальної життєдіяльності. Інші представники професорсько-викладацьких кадрів проживали в комунальних квартирах та гуртожитках. Виявлено, що житлова проблема стосувалась не тільки молодих спеціалістів, а й професорів, докторів та керівних працівників ВНЗ.

З огляду на те, що після війни матеріально-технічна база ВНЗ УРСР зазнала значних ушкоджень, а в деяких закладах була повністю знищена, професорсько-викладацьким кадрам доводилось брати безпосередню участь у відбудові зруйнованих кабінетів, лабораторій, бібліотек тощо. Брак елементарних приладів для проведення науково-педагогічної роботи значно ускладнював навчальний процес. Незадовільне опалення приміщень ВНЗ, перебої з електроенергією, світлом і водою створювали нестерпні умови для праці. У післявоєнний період навчальне

навантаження професорсько- викладацького загалу ВНЗ досить часто перевищувало всі допустимі норми. Разом з тим педагоги змушені були виконувати великі обсяги громадської та партійно-масової роботи.

Загалом рівень і якість життя професорсько-викладацьких кадрів ВНЗ України у повоєнний період не відповідали їх життєвим потребам. Повсякденне життя проходило в надзвичайно складних умовах. Гострий дефіцит життєво необхідних товарів та скрутне матеріальне становище знижували рівень споживання. Розвиток побутової та медичної галузі народного господарства лише частково сприяли покращенню життя викладачів. Стан житлового забезпечення не задовольняв нормальної життєдіяльності, не давав можливості займатися науковою роботою в домашніх умовах та нормально відпочивати після важкого робочого дня.

У четвертому розділі **“Зміни в політичних настроях науково-педагогічної інтелігенції”** розглянуто та проаналізовано наслідки ідеологічних кампаній щодо професорсько-викладацьких кадрів, морально-психологічний стан та політичні настрої педагогів.

З метою тотального насадження сталінської ідеологічної доктрини після війни посилилася ідеологічна обробка професорсько-викладацького складу ВНЗ УРСР. Участь науково-педагогічної інтелігенції в політико-ідеологічних кампаніях мала безпосереднє та опосередковане спрямування, активні та пасивні форми, водночас для багатьох вони стали умовою виживання. Ідеологічний вплив на освітніх працівників виявлявся у різних формах і проводився різноманітними методами. Надії науково-педагогічної інтелігенції на те, що після війни відбудеться пом'якшення політичного режиму, не виправдались. Тоталітарна влада особливо намагалася тримати під своїм контролем науково-педагогічних працівників, які знаходились на окупованій території, були вивезені на примусові роботи до Німеччини, перебували в таборах, адже вони на деякий час вийшли з-під контролю радянської ідеологічної машини. Як наслідок, значна частина цих осіб була відсторонена від науково-педагогічної діяльності.

З 1946 р. влада розгорнула широкий наступ на будь-які прояви інтелектуальної творчості, у якій вбачався так званий “український буржуазний націоналізм”. Наслідком цієї кампанії стали скалічені долі висококваліфікованих представників науково-педагогічної інтелігенції УРСР. Найбільшої шкоди зазнали західноукраїнські кадри.

Пропагандистська машина час від часу впроваджувала нові методи ідеологічного контролю, оновлюючи ідеологічний інструментарій щодо науково-педагогічної інтелігенції. Новою рисою в ідеологічному житті післявоєнних років став акцент на боротьбі з “низькопоклонством перед Заходом”, “космополітизмом”. Після прийняття постанови ЦК КП(б)У від 15 вересня 1947 р. “Про покращення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах” з особливим завзяттям активізувався ідеологічний наступ на науково-педагогічну інтелігенцію країни.

Найпоширенішою формою репресій проти науково-педагогічної інтелігенції у досліджуваній період було звільнення з роботи, яке набувало перманентного

характеру. Потрібно зазначити, що звільнення з роботи в зазначений період мало сумні наслідки. Така людина ставала “ізгоєм”, що означало втрату права на задоволення основних людських потреб.

Після смерті Й.Сталіна у країні розгорнувся процес десталінізації, який охопив всі сторони життя суспільства. Однак, процеси, які проходили в середині 1950-х рр., суттєво не змінили основної канви політично-ідеологічного життя країни. Ідеологічні кампанії, наслідками яких були репресивні заходи щодо науково-педагогічної інтелігенції, мали на меті усунення неугодних та плекання “потрібних” професорсько-викладацьких кадрів, які б відповідали вимогам влади.

З огляду на існуючі дані, саме морально-психологічний стан науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнний період є найменш вивченою стороною повсякденного життя цієї соціальної групи. Перемога у війні посилила серед більшої частини науково-педагогічної інтелігенції відчуття національної єдності, патріотизму, оптимізму щодо майбутнього. Водночас система моральних настанов науково-педагогічної інтелігенції залишалась у прямій залежності від лінії ВКП(б), соціально-економічної та освітньої політики держави. В 1945–1955 рр. надзвичайна нервова напруга, почуття недовіри й підозри, страх нерідко призводили до психологічної перевтоми, породжували настрої відчаю та розчарування серед професорсько-викладацьких колективів ВНЗ.

У середовищі науково-педагогічної інтелігенції спостерігалось значне розшарування: одна частина обрала пристосуванство, споглядання, друга – підлабузництво, третя – неприязнь до комуністичної влади, що вказує на те, що владі не вдалося повністю детермінувати морально-психологічні настанови цієї соціальної групи. У роботі зазначено, що в республіці були створені умови для остаточного викорінення кращих морально-духовних якостей інтелігенції. У її середовищі поширювалися такі явища, як антиіндивідуалізм, цензурність, підлесливість, протекціонізм, хабарництво, алкоголізм, соціальна апатія, що призводили до зниження морального рівня науково-педагогічної інтелігенції.

У дисертації зроблено висновок, що політико-ідеологічні кампанії 1940-х – 1950-х рр. позначилися значними деформаціями морально-психологічного стану професорсько-викладацького складу ВНЗ України. Більшовицька політика в системі вищої освіти зруйнувала “професорську культуру” з усталеними морально-етичними нормами соціальної поведінки. Час сталінського тоталітаризму деформував спосіб мислення, пріоритети цінностей у житті викладача, арсенал засобів у науково-педагогічній роботі, ставлення до друзів, колег, студентів, до людей. Відбувалось нівелювання ролі викладача як особистості в житті вищої школи та суспільства. Репресивна машина сталінізму в значній мірі перетворила активного та свідомого педагога на маргінала, пристосуванця до певної ситуації чи процесів, сліпого виконавця настанов.

У **висновках** сформульовано підсумки дослідження, викладено основні положення дисертаційної роботи, які винесено на захист. З огляду на уроки післявоєнного періоду та стан справ у соціально-побутовому забезпеченні

професорсько-викладацьких кадрів в ХХІ ст. автором пропонуються деякі рекомендації.

У дисертаційному дослідженні:

– В сучасній історичній науці немає комплексного дослідження, у якому б повно і всебічно було висвітлено повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. Джерельна база дослідження, яка представлена комплексом архівних матеріалів, збірників документів і матеріалів, статистичними довідниками, періодичними виданнями 1945–1955-х рр. та мемуарною літературою є достатньо репрезентативною для висвітлення досліджуваної теми.

– Проблему укомплектування ВНЗ України висококваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами з вченими званнями та ступенями не було вирішено протягом першого повоєнного десятиліття. До читання лекцій та проведення практичних занять нерідко залучались люди без достатньої підготовки, кваліфікації та необхідного досвіду роботи. У республіці відбулося значне збільшення технічної інтелігенції. Пріоритетна роль у навчально-виховному процесі була відведена кафедрам марксизму-ленізму. У ВНЗ працювали представники різних національностей, але найбільшу частку склали росіяни, українці та євреї. Водночас, з огляду на численні ідеологічні кампанії кінця 40-х рр. ХХ ст., які проходили в Українській РСР, кількість педагогів єврейської національності значно зменшилась. У післявоєнний період спостерігалось збільшення частки жінок серед викладацьких кадрів внаслідок величезних втрат чоловічого населення УРСР в роки війни. У середовищі професорсько-викладацького загалу мала місце тенденція старіння кадрового потенціалу, що виявлялося у збільшенні питомої ваги викладачів пенсійного та передпенсійного віку.

В зазначений період у рядах професорсько-викладацьких кадрів спостерігалася аполітичність, хоча поступово кількість науково-педагогічної інтелігенції, що належала до лав Комуністичної партії, збільшувалась. Нестача висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів певною мірою посилювалась їх нерівномірним розподілом у ВНЗ республіки. Переважна частина професорсько-викладацького складу була зосереджена в Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, тоді як вузи, розташовані у невеликих містах, відчували в них гостру потребу.

– Друга світова війна загострила велику кількість соціально-побутових проблем, що постали перед педагогами. Протягом післявоєнного десятиліття для науково-педагогічних кадрів та їх сімей гостро стояла проблема забезпечення продуктами харчування та промисловими товарами. У зв'язку з цим важливим засобом для покращення продуктового забезпечення викладачів була наявність підсобних господарств, які діяли при ВНЗ. Відновлювалась мережа вузівських їдалень, але залишались проблеми, пов'язані з обмеженістю та якістю страв, браком приміщень, обладнання.

Після закінчення війни педагоги відчували гостру потребу у взутті, одязі, товарах легкої промисловості. Дещо полегшувала ведення домашнього господарства

та сприяла покращенню зовнішнього вигляду викладачів відбудова мережі побутових закладів: пралень, лазень, перукарень, різного роду майстерень тощо.

Для покращення стану здоров'я працівників ВНЗ з 1947 р. створювались вузівські медичні пункти та поліклініки, які, однак, діяли лише в найбільших освітніх центрах України. Педагогам периферійних ВНЗ доводилось користуватися загальноміськими поліклініками, які в зазначений період не мали належної кількості лікарів, устаткування та медикаментів.

Незадовільне матеріальне становище та брак більшості життєво необхідних товарів знижували рівень життя педагогів. Війна неймовірно загострила і житлову проблему. Більшість представників науково-педагогічної інтелігенції мешкала в непристосованих для нормальної життєдіяльності життя приміщеннях. Гостро не вистачало хатнього начиння та меблів.

– Матеріально-виробнича база ВНЗ УРСР, вкрай постраждала під час війни, що в свою чергу справило негативний вплив на умови науково-педагогічної праці. ВНЗ хронічно бракувало навчальних приміщень, кабінетів, особливо обладнання та приладів. Значні перебої з опаленням призводили до того, що викладачам доводилось працювати в холодних аудиторіях. Брак приміщень змушував ВНЗ працювати у дві, а подекуди і в три зміни.

Відчутний брак потрібної кількості науково-педагогічної інтелігенції у ВНЗ УРСР, особливо з досвідом роботи та вченими ступенями, призводив до перевантаження наявних кадрів. Подекуди академічне навантаження перевищувало всі допустимі норми, відбивалося на педагогічному процесі, а на наукові дослідження взагалі не вистачало часу. До цього додавались численні обов'язкові політвиховні заходи, пропагандистська і масово-політична робота, що відбирало час, необхідний для науково-педагогічної діяльності професорсько-викладацьких кадрів.

Негативно впливали на умови науково-педагогічної праці обмежені можливості виходу у світовий освітянський простір. У 1945–1955 рр. були заборонені відрядження за кордон, обмежений доступ до іноземної наукової літератури, архівних матеріалів. Жорсткі ідеологічні рамки звузили коло досліджуваних наукових проблем. ВНЗ УРСР мали можливість взаємодіяти лише з закладами, розміщеними в союзних республіках СРСР, які функціонували на основі уніфікованих програм, підручників тощо. Науково-педагогічна інтелігенція була позбавлена права налагоджувати контакти з зарубіжними колегами.

– Вплив адміністративно-командної системи на морально-психологічний стан науково-педагогічної інтелігенції є найменш вивченою науковцями проблемою. Ідеологічні кампанії, які проходили протягом другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст., справили суттєвий вплив на життя, діяльність та морально-психологічний стан професорсько-викладацьких кадрів. Післявоєнні ідеологічні кампанії супроводжувались, як правило, агресивним пропагандистським, агітаційним та адміністративним тиском. Особливу увагу з боку владних органів було звернено на науково-педагогічні кадри західного регіону УРСР, у яких вбачали носіїв “українського буржуазного націоналізму”. Ідеологічний наступ сталінізму,

адміністративні методи управління професорсько-викладацькими колективами супроводжувалися репресивними акціями.

У середовищі науково-педагогічної інтелігенції поступово зникла звичка до критичного мислення, судження та об'єктивності. Постійні “проробки” і “чистки” спотворювали морально-психологічну атмосферу у ВНЗ і сприяли зростанню рівня аморальності в колах професорсько-викладацьких кадрів. А одним з найганебніших явищ, породжених сталінською тоталітарною системою, було сексотство. Численні доноси у викладацьких колективах стали нормою життя і діяльності. Ще одним негативним проявом було хабарництво та корупція. Репресивна машина сталінізму перетворювала активного та свідомого педагога на маргінала, пристосуванця до певної ситуації чи процесів, сліпого виконавця настанов.

Водночас, всупереч тотальному ідеологічному та адміністративному тиску, серед значної частини науково-педагогічної інтелігенції зберігались ті якості, які забезпечували їй авангардні позиції в суспільно-культурному та духовному прогресі.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження:

1. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнні роки (1945–1950) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 3. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006 – С. 161–166.

2. Прохоренко О. Динаміка кількісних і якісних характеристик науково-педагогічної інтелігенції УРСР (1945–1955) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – Вип. 10: Хрущовська “відлига”: передумови, реалії, наслідки: Матеріали “круглого столу” / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 187–202.

3. Прохоренко О.А. Науково-педагогічна інтелігенція України 1945–1955 рр.: політико-адміністративний тиск та морально-психологічний стан // Пам'ять століть. Історичний науковий та літературний журнал. – Вип.6(63). – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2006. – С.46–59.

4. Прохоренко О., Герегова С. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М.Даниленко – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С.355–364. (автором досліджено динаміку кількісно-якісних характеристик, умови науково-педагогічної діяльності, матеріально-побутове забезпечення, морально-психологічний стан педагогів)

5. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ століття: історіографія проблеми // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія: історичні науки. / На пошану проф. В.П.Газіна. – Т. 17. – К-П.: Вид. ОІУМ, 2007. – С. 437–454.

АНОТАЦІЇ

Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертації досліджено повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст. Робота базується на широкому колі опублікованих та архівних джерел, значну частину з яких вперше введено до наукового обігу. У дисертації здійснено аналіз динаміки кількісно-якісних показників науково-педагогічної інтелігенції, досліджено вплив і наслідки Другої світової війни на зміни в складі професорсько-викладацького загалу. Висвітлено фактичний рівень матеріально-побутового забезпечення, житлові умови та умови науково-педагогічної праці викладачів вищої школи. Зазначено, що незадовільне матеріально-побутове становище та брак більшості життєво необхідних товарів знижували рівень життя педагогів. Простежено вплив політико-ідеологічних кампаній 1940-х – 1950-х рр. на суспільні настрої науково-педагогічної інтелігенції. З'ясовано, що вони позначилися значними деформаціями морально-психологічного стану професорсько-викладацького складу ВНЗ України.

Ключові слова: науково-педагогічна інтелігенція, повсякденне життя, соціально-побутове становище, житлові умови, ідеологічні кампанії, політико-адміністративний тиск, морально-психологічний стан, суспільні настрої.

Прохоренко О.А. Повседневная жизнь научно-педагогической интеллигенции Украины во второй половине 40-х – первой половине 50-х гг. ХХ в. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

В диссертации на основе широкого круга архивных и опубликованных документов, материалов периодических изданий и воспоминаний исследована динамика количественных и качественных показателей научно-педагогической интеллигенции, её социально-бытовое положение и морально-психологическое состояние во второй половине 40-х – первой половине 50-х гг. ХХ в. Выявлена степень исследования проблемы в исторической науке. Указывается, что в украинской и зарубежной историографии отсутствует специальное исследование, посвящённое повседневным реалиям жизни профессорско-преподавательских кадров Украины в послевоенное десятилетие.

В исследовании сделан комплексный анализ динамики количественно-качественных и социально-демографических показателей профессорско-преподавательского состава высшей школы, исследовано влияние Второй мировой войны на эти показатели. Установлено, что на протяжении 1945-1955-х гг.

существовала нехватка педагогов высших учебных заведений, особенно с учеными степенями и званиями. Отмечается увеличение численности научно-педагогической интеллигенции инженерно-технического профиля. Установлено, что среди преподавателей преобладали люди русской, украинской и еврейской национальности. Выявлена некоторая аполитичность этой социальной группы. Подчеркнуто увеличение количества педагогов женского пола и молодых учёных. Выявлено, что в составе профессорско-преподавательских кадров с учёными степенями и званиями наибольшую часть составляли люди пенсионного возраста.

Показан уровень социально-бытового обеспечения научно-педагогической интеллигенции. Приведены данные о фактическом уровне заработной платы. Установлено, что оплата научно-педагогической работы профессорско-преподавательских кадров возрастала, однако это не давало реальных возможностей для приобретения жизненно необходимых товаров. Исследованы проблемы потребления научно-педагогической интеллигенцией необходимых продуктов питания и промышленных товаров. Существовал дефицит товаров первой необходимости и недостатки в организации выдачи товаров при карточной системе, в торговле и сфере услуг, что в свою очередь отразилось на благосостоянии и комфорте профессорско-преподавательских кадров УССР. Выяснено, что одной из нерешённых социально-бытовых проблем было недостаточное обеспечение жильём, неудовлетворительные жилищные условия. В исследовании освещаются условия научно-педагогической деятельности: отсутствие элементарных материалов для проведения научно-педагогической работы, перебои в системе отопления, водоснабжения и электричества, значительная перегрузка учебно-педагогической и партийно-массовой работой. Установлено, что профессорско-преподавательским кадрам приходилось жить в условиях, которые не обеспечивали нормального ведения научной работы, отдыха и жизнедеятельности.

В диссертации существенное внимание уделяется влиянию политико-идеологического давления на повседневную жизнь научно-педагогической интеллигенции УССР. Установлено, что постоянные идеологические кампании, которые вызывали атмосферу тотального страха, воздействовали в первую очередь на морально-психологическое состояние педагогов. В среде профессорско-преподавательских коллективов высшей школы наблюдалось нервное перенапряжение, страх, чувство недоверия и подозрения, что часто провоцировало психологическое переутомление, отчаяние и разочарование. Выявлено снижение морального уровня научно-педагогической интеллигенции, что проявлялось в таких явлениях, как самоцензура, подхалимство, протекционизм, коррупция, социальная апатия и т. п.

Ключевые слова: научно-педагогическая интеллигенция, повседневная жизнь, социально-бытовое положение, жилищные условия, идеологические кампании, политико-административное давление, морально-психологическое состояние, общественные настроения.

Prokhorenko O.A. Everyday life of the scientific-pedagogical intelligentsia of Ukraine during the second half of 40th – first half 50th years of XX century. – The manuscript.

Dissertation for scientific degree of Candidate of Historical sciences (Ph.D.thesis), specialization 07.00.01 – history of Ukraine. – National M.P.Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

The dissertation is devoted of everyday life of the scientific-pedagogical intelligentsia of Ukraine in second half 40th first half 50th years of XX century. The dissertation is based on the archive materials, part of it is entered in scientific use for the first time. The author makes the complex analysis of dynamic of quantitative and qualitative characteristics of scientific-pedagogical intelligentsia, influence and consequences the World War II to changes in structure of the teachers. The actual level material well-being, housing conditions and scientific – pedagogical work of the teachers of a higher school of Ukrainian is shown. The idea is substantiated in the dissertation, that a unsatisfactory social-household well-being and absence of the majority of the necessary goods for normal ability to live reduced a standard of living of the teachers.

Spesial attention is given to the problem of influence the ideological campaigns of Ukraine to public moods of the scientific-pedagogical intelligentsia. The ideological campaigns of Ukraine during the second half of 40th – first half 50th years of XX century have made significant deformations on the moral – psychological condition of the the teachers of a higher school is established.

Key words: the scientific-pedagogical intelligentsia, daily life, social-household well-being, housing conditions, ideological campaigns, political-administrative pressure, moral-psychological condition, public moods.